

Çoğulculuk: Sorunlar, Sınırlar Ve İmkanlar

Melih Yürüşen*

İçinde bulunduğumuz dönemde Türkiye’de iyi anlaşılması gereken kavramların başında çoğulculuk geliyor. Çünkü Türkiye birey-yurttaşla devlet arasındaki ilişkilerin, içerdiği çeşitliliğin ya da çoğulluğun barış içinde birarada yaşamasını sağlayabilecek bir değer örgüsünden hareket ederek, yeniden düzenlenip tanımlanma ihtiyacının kendini gitgide artan bir şekilde hissettirdiği bir toplum görünümünde. Bu tür bir ihtiyacın varlığını kabul ediyorsanız, başvurmak zorunda olduğunuz kavram çoğulculuk. Ama hangi çoğulculuk? Nasıl bir çoğulculuk? Kolektivite-komünite eksenli çoğulculuk mu, yoksa birey eksenli çoğulculuk mu? Grup haklarında odaklanan çoğulculuk mu, yoksa bireyin temel hakları ve eşit özgürlük hakları üstünde odaklanan çoğulculuk mu? Ya da sadece kamu politikalarının değerlendirilmesiyle ilgili bir ilke olarak mı çoğulculuk?¹ Bütün bu sorular ihtiyacımızı karşılamak için çoğulculuğa başvurmamızın yetmediğini, veya daha esnek bir ifadeyle yetemeyebileceğini ortaya koyuyor. Biz aynı zamanda çoğulculuktan söz ettiğimiz zaman aslında hangi çoğulculuktan, nasıl bir çoğulculuktan söz ettiğimizi belirginleştirmek ihtiyacı içindeyiz.

* *Felsefeci Yazar.*

¹ Mustafa Erdoğan “Çeşitlilik, Çoğulculuk ve Rekabetçi Federalizm”, Liberal Düşünce, Bahar 97, Sayı 6, s. 50

İşte bu yazımda çoğulculukla ilgili bu sorular çerçevesinde çeşitlilikle etik değer biçiminin ve yargıların doğasını ilişkilendirerek iki çoğulculuk arasındaki önemli bir farklılığı serimlemeyi deneyeceğim. Ki bu bizi sözkonusu çoğulculuk kavrayışlarından ilkinin karşımıza çıkardığı veya çıkarabileceği bir sorunu anlamamıza yardım edecek. Öteki çoğulculuk kavrayışının ise sınırlarına ilişkin kayda değer ipuçları verecek. Sonra her iki çoğulculuk kavrayışını da kısaca ele alacağım; ve nihayet ifade özgürlüğü konusunda büyük tartışmalara yol açmış olan bir örnekten hareket ederek iki çoğulculuk kavrayışını ayıran temel noktaları netleştirmeyi deneyeceğim.

Çeşitlilik, Etik Yargıların Doğası ve İki Çoğulculuk

Kendi içlerinde türevleri veya versiyonları olabilse de, biri kolektivite-komünalite merkezli, diğeri birey-değer merkezli iki çoğulculuk kavrayışının varlığı sözkonusudur. Bunlardan ilkinin multikültüralist çoğulculuk, ikincisini liberal çoğulculuk olarak adlandırabiliriz. İki kavrayışın çeşitlilik olgusuyla kurdukları ilişki dramatik bir şekilde farklıdır. İlk kavrayışta çeşitliliğin kurucu unsurları kültürel kimliğin kaynağı olarak kolektivitelerdir. Elbette liberal çoğulcu kavrayış için de bireye, bireysel kimliğin ayırt edici bazı temel niteliklerini vermesi bakımından kolektivitelerle ilgili unsurlar önemlidir. Üstelik bunların bir kısmına öylesine büyük bir değer verilir ki, onların

korunması ve garanti altına alınması bireyin hem temel hakları, hem de eşit özgürlük hakları bakımından hayati bir mahiyet taşır. Örneğin bireyin anadilini kullanıp geliştirme hakkı gibi. Bununla birlikte, birey merkezli bir değerler örgüsü olarak liberal perspektifte gerek içine doğulan kültüre, gerekse başka kültürlerle bireyin kendi kendini gerçekleştirebilmesinin koşulları açısından değer biçilmesi sözkonusudur. Mill'in anıtsal yapıtı, Özgürlük Üstüne, bunun en açık bir tezahürüdür. Konfiçyüsyen Çin kültürü bu nedenle ağır bir benzetmenin konusu olur Mill'de.² Bu tutum modern-muhafazakar klasik liberaller için hiç kuşkusuz söz konusu değildir; ama liberal değer örgüsünün birey merkezli bakış açısı liberalizmi karakterize eden başlıca unsur olduğuna göre, bir liberalin, çeşitliliğin tezahürlerine bu açıdan belli bir değer biçilmesi kaçınılmazdır, onlar karşısında pür bir nötraliteyi benimsemesi imkansız görünmektedir. Liberal çoğulculuğun, siyasi yapılanmanın bireyin temel haklarını ve eşit özgürlük haklarını garanti almaya yönelik bir değerler örgüsünden çıkarılan kuralları üstünde bina edilmesini ve sınırlandırılmasını sağlayan bir etik kavrayışın bir yansıması olduğu düşünülürse bunda tuhaf bulunabilecek bir yön de yoktur.

Buna karşılık mültikültüralist çoğulcu kavrayış için çeşitliliğin kurucu unsurları olarak kültürler eşit değer taşırlar. Burada sözkonusu olan mutlak ve pür bir nötralitedir: yani bir kültürün içinden bakarak diğerine herhangi bir değer biçemezsiniz. Hem biçmeniz mümkün olamayacağı için, hem de bu emperyalist bir tavrı yansıtaacağı için. Mültikültüralist çoğulculukta, bu yüzden, liberal çoğulculuk içinde gerek etik, gerekse pratikteki tezahürünü devletin tarafsızlığı ilkesinde bulan siyasi bir değer olarak çok önemli bir yeri bulunan hoşgörü kavramı, hiyerarşik özü nedeniyle özel bir anlam taşımaz. Hoşgörünün yerine tanıma kavramı geçirilmiştir. Tanıma, herhangi bir değer biçmeden olduğu gibi kabul etmeyi ve dolayısıyla saygı duymayı ifade etmektedir. Mültikültüralist çoğulculuğun, liberal çoğulculuğa

göre çok daha heyecan verici bir çeşitlilik ve çoğulluk kutsaması olduğu izlenimi veren bu yaklaşımın, genel olarak sağlam bilgilere dayanarak değer biçmenin, özel olaraksa etik yargıların asli bir niteliği göz önüne getirildiğinde bazı sorunlar doğurduğunu düşünüyorum.

Hepimiz çeşitliliğin farklı alanlardaki tezahürlerine arka planında bir antropolojinin, bir epistemolojinin, bir ontolojinin, bir moraliyenin yer aldığı ve onunla ancak kendimizin kurabileceği tarzda ilişki kurabileceğimiz bir değerler örgüsüyle bakıyoruz. Onlara sözkonusu arka planla ve değer örgüsüyle ilişkili olan kriterlere göre bir değer biçiyoruz. Moral yargılarımız, kaynağı ister ilahi olsun, ister seküler değer biçmenin en keskin formunu ifade ediyorlar. Bunun anlamı şu: Biz moral bir yargı verdiğimiz zaman yargımızın içeriğinin sadece kendimiz için değil herkes için geçerli ve bağlayıcı olmasını isteriz.³ Bu isteğin temel sebebi ise onun doğru olduğunu düşünmemiz ya da inanmamızdır; elbette bu diğer değer biçme eylemlerimizin içeriği için de sözkonusudur. Ancak moral yargılarımızın karakteristik nitelikleri onların evrensel genelgeçerlik talep etmeleridir. Böyle olmasaydı bir Katolik olarak kürtajın yasaklanmasını talep etmezdim örneğin; beni böyle bir talepte bulunmaya yönelten ve bir değeri ifade eden ilahi buyruğun yalnız mümin Katolikler için bağlayıcı olduğunu düşünürdüm. Bu örnek, herbirimizin çeşitliliğin kendi inançlarımızdan kaynaklanan değerlerimize çok aykırı düşen tezahürlerinin aslında olmasalardı, yahut ortaya çıkmasalardı ne iyi olurlardı diyebileceğimiz tezahürlerinin bulunduğunu, dolayısıyla çeşitliliği her halükarda "iyi" bir şey olarak göremeyeceğimiz anlamına gelmektedir. Tereddütü olanlar için daha rahatsız edici örnekleri sıralayabilirim: Bir Nazi için "Yahudiler" olmasaydı, bir ırkçı beyaz için "siyahlar", bir faşist için "komünistler" olmasaydı "ah ne iyi" olurdu, artık o "iyi" nasıl bir "iyi" oluyorsa, olacaksa? Yanlış anlaşılmasın, bütün bunların ve başkalarının kendileri açısından bir grupla bağlantılı olarak

² John S. Mill, *On Liberty and Other Writing*, Stefan Collini (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 69

³ Peter Gardner "Toleration and Education" *Multiculturalism and Toleration*, John Horton (Ed.), New York: St.Martin Press, 1993, s. 87

“ah onlar olmasaydı ne iyi olurdu”yu ifade etmelerinin engellenmesini ima ediyor falan değilim -ki benim için de olabilseydi, örneğin, içinde Nazilerin bulunmadığı bir dünya çok güzel bir dünya olurdu. Sadece, çeşitliliğin, kendisini oluşturan ve herbiri diğerinden anlamlı bir biçimde farklı hayat tarzlarına açılan inanç, değer, düşünce örgülerini temsil eden unsurlarının nötr bir şekilde değerlendirilmesinin ve tanınmalarının mümkün olmadığını göstermek istiyorum.

Ama mültikültüralist çoğulculukta asıl problem, kültürel çeşitliliğin bütün unsurlarının aynı ölçüde değerli oldukları tasavvurunun, genel olarak etik değerlerin ve değerlendirmenin doğası bakımında son derece tartışmalı, sorgulanabilir ve dahası karanlık açıklımları ima etmesidir: Çünkü artık ‘ah Naziler olmasaydı dünya daha “iyi” bir yer olurdu’ dediğiniz zaman arkaplanında belli bir değer örgüsünün biçimlendirdiği bir etik biçme sürecinin ürünü olan bu önermenizin, herhangi bir sıkıntının dışavurumundan, örneğin “ah havalarda bu kadar yağışlı gitmeseydi tatilimiz çok daha “iyi” geçerdi” yakınısından pek bir farkı kalmamıştır. Daha fenası, önermenizin, “Yahudiler olmasaydı ne iyi olurdu” önermesiyle aynı değeri taşımasıdır: Sonuçta sıkıntı sıkıntıdır; kimisi Nazilerden rahatsız olur, kimisi havalardan, kimisi de başka ırktan olanlardan.

Bu tatsız sonuç, aslında hiç de kötü niyetten kaynaklanmamaktadır. Aksine, mültikültüralist çoğulculuk, tanıma kavramı ekseninde, kültürel çeşitliliğin unsurları arasında dilden başlayarak eşitliğin dikkatle gözetildiği, şu veya bu nedenle şu ya da bu şekilde zayıf, dezavantajlı, incinmeye daha açık olanların bu durumlarının telafi edilmeye çalışıldığı bir politikalar bütünü olarak belirlemektedir. Mesele şudur ki, bu politikalara haklılık kazandırabilecek olan epistemolojik ve aksiyolojik arkaplan, sözkonusu unsurlara yönelik neden kayırcı politikalara başvuralım sorusuna verilebilecek yegane makul yanıt, belki de ancak, çünkü bütün kültürel tezahürler aynı ölçüde değerlidir olabileceği için rölativist olmak durumundadır. Kant’ın filozofisine karşılık Büyük Kızılderili Reisi Seattle’ın bir mektuptan bugüne taşan olağanüstü bilgeliği. Modern tıp yöntemlerine kar-

şılık geleneksel tedaviler. Rasyonaliteye karşılık mistik muhayyile. İyi hoş da içine doğduğu kültürün geleneksel dokusu, örneğin, kadımları açık bir biçimde üçüncü sınıf bir varoluşa mahkum ediyorsa ne olacak? Mültikültüralist çoğulcu paradigma bakımından bu soru tamamen anlamsızdır.

Etik düzlemdeki sonuçlarını ister Rorty’nin kullandığı anlamda ironizmle ilişkilendirelim, ister Nietzschevari bir nihilizmle, mültikültüralist çoğulculuğun çeşitlilikle ilişkisini karakterize eden belli başlı vurgularını adım adım takip etmek, liberal çoğulcu kavrayışla arasındaki farkları anlamak bakımından son derece aydınlatıcıdır. Kültürel kimliğe yapılan vurgu öylesine güçlüdür ki, kişi adeta içine doğduğu kültürün içinde erimektedir. Ne başkasının onun kültürüne, ne de onun başkasının kültürüne, gerek kültürlerine özgü özel bir fenomen, gerekse o fenomenen hareket ederek kültürlerinin bizzat kendileri konusunda belli değerler çerçevesinde olumlu veya olumsuz bir yargıya açılan değer biçme, değerlendirme ve yargılama eyleminde bulunması sözkonusu değildir.⁴ Çünkü bunların herbirinin üstünde yükseldiği yapıların karşılaştırılabilmesini sağlayabilecek ortak ölçüler yoktur. Yani ortada bir kıyaslanamazlık, karşılaştırılmazlık durumu bulunmaktadır. Dolayısıyla onların birini bir kültüre, diğerini öteki kültüre mensup ya da ait kılan kültürel örüntülere, objektif olduğu vehmedilen kriterlerle de olsaki bu tür kriterler yoktur- herhangi bir eleştiri getirmeksizin saygı duymaları, birbirlerini tanımaları gerekir. İşte post-modern rölativist arka-planıyla mültikültüralist çoğulculuk liberal çoğulculuğun aynı noktalardaki vurgularının tam aksini ifade etmektedir.

Bu noktada dikkat çekmek istediğim son bir husus, mültikültüralist çoğulculuğun çeşitlilikle ilişkisini karakterize eden vurguların, donuk bir çeşitlilik kavrayışını yansıttığıdır. Bu onun verdiği güçlü çoğulculuk izlenimini gölgelemektedir. Çünkü kültürleri sanki birbirlerinden etkilenmeyen yapılarımış gibi kavramak onların değişebileceği, dönüşebileceği

⁴ Eric Marc “What is Multiculturalism?”, The Freeman, October 1996, Vol.46, No.10, s.684

ve yok olabileceği gerçeğinin bir tür reddini ima etmektedir. Tabii kültürlerin içine doğan bireyler aracılığıyla birbirleriyle rekabet ettikleri ve etkileşim halinde buldukları olgusunun da⁵ Kısaca mültikültüralist çoğulculuk, çeşitliliğe, çeşitliliğin dinamiklerine ilişkin bir hayli problemleri bir bakışı yansıtır. Çözdüğü sorunlardan çok daha fazlasını doğurabilecek, hatta insan hakları gibi evrenselliği dedüktif olarak belli insani olanakların değerine ilişkin bilgilerimizden türetilmiş olmasından kaynaklanan normlara yönelik imaları nedeniyle, çoğulculuğun “hüküm sürmekte olan kavramlar kaosu”⁶ biçiminde değerlendirilmesine götüren bir bakışı. Bununla birlikte, bu bakış çağımızın ruhunu yansıtmaktadır. Tıpkı mültikültüralist çoğulculuğun çeşitlilikle ilişkisini değerlendirirken, değer biçmenin, özellikle de etik değer biçmenin doğasından hareket ederek yöneltebileceğimiz eleştirilerin de çağın ruhunu yansıttığı gibi.

Mültikültüralist Çoğulculuk

Evet iki çoğulculuk kavrayışı var. İlki mültikültüralist çoğulculuk ve ikincisi liberal çoğulculuk. Birincisi bir toplum içinde ırksal ve etnik ya da kültürel bakımdan farklı grupların çoğulluğuna vurguda bulunuyor. İkincisi, bunun yapısı bakımından “iyi” bir şey olduğunun ön ve temel kabulüyle birlikte değerlerin, tutumların, modellerin, projelerin çoğulluğunu eksen alıyor. Bu ikisi birbirinden farklı şeylerdir ve doğal olarak farklı sonuçlara açılırlar. Örneğin, birazdan sorunların somut bir örneği olarak temas edeceğim gibi, Şeytan Ayetleri’yle ilgili tartışmalarda birinci yaklaşımın taraftarları Müslümanların küçültülmesi, aşağılanması veya incitilmesi üstünde odaklanırlarken, ikinciler ifade özgürlüğünün benzersiz değerinin ısrarla altını çizmişler; tepkileri bir tür sansür talebi olarak algılamışlardır.

Mültikültüralist çoğulculuk üstünde düşünürken, belki de ilk dikkate alınması gereken nokta, mültikültüralizmin herşeyden önce, Amerika, Kanada ve Avustralya gibi tarihsel kökleri modern zamanların ötesine geçmeyen liberal demokratik toplumlara özgü entelektüel-politik bir fenomen olmasıdır. Bu toplumlar modern zamanlarla sınırlı yazılı tarihlerine karşın aynı kültürel kökleri paylaştıkları Britanya’yla beraber dünyanın en köklü demokrasileri olarak belirmektedirler. Onların tarihlerinde, Avrupa’da olduğu gibi demokrasileri yerle bir eden otoriter ve totaliter siyasi tecrübeler yoktur. Hem de içerdikleri ve Avrupa için bu anlamıyla sözkonusu olmayan ırksal-kültürel çeşitliliğe rağmen. Ama bu, herşeyin güllük gülistanlık olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine bu toplumlarda ırklar-kültürler arası ilişkilerin tarihi bazıları son derece sancılı, sarsıcı ve travmatik olabilen olaylarla doludur. İşte mültikültüralist çoğulculuk yaşanmış travmaların rehabilite edilmesine, yaşanmakta olanların önlenmesine ve bir daha yaşanmamasına ilişkin bir tür rehabilitasyon ve koruma programı olarak anlaşılabilir. Bu anlamda liberal değerlerin çeşitliliğin dezavantajlı olan veya kendilerini dezavantajlı hisseden unsurlarına uygulanma. Bunun ne anlama geldiğini kavramak için içerdiği çeşitlilik bakımından benzersiz bir örnek teşkil eden ve doğrudan doğruya liberal değerler örgüsü üstünde bina edilmiş olan siyasi yapılanmasıyla başlangıçtan itibaren liberal çoğulculuk anlayışının son derece yetkin bir formunu cisimleştiren Amerika Birleşik Devletlerine bakmak gerekir.

Amerika, bilindiği gibi kurucu unsurlarını Anglo-Sakson kökenli göçmenlerin oluşturduğu bir toplum. Amerika’ya ilk yerleşen Anglo-Sakson göçmenlerin önemli bir kısmı dinsel inançlarını özgürce yaşamak için İngiltere’yi terketmeyi tercih eden, Tocqueville’nin dönemin hiçbir Avrupa ulusunda görülmeyecek kadar büyük beyin gücüne sahip püritenlerdi.⁷ Anglo-Sakson bireyciliğinin en işlenmiş biçimini temsilcisi olan bu insanlar geldikleri topraklarda din ve siyasi otorite arasın-

⁵ Yahya Sezai Tezel, “Post-Modern Önermelere Dair”, Liberal Düşünce, Yaz 1997, Sayı 7, s.39

⁶ İonna Kuçuradi, “İnsan Haklarının Etnik Açından Çoklu ve Dini Açından Çoklu Toplamlar İçin Gerektirdikleri”, Dünya İslamiyet ve Demokrasi, Yahya S. Tezel- W.Schönbohm (Ed.) Ankara: Konrad Adenauer Vakfı, 1998, s. 10

⁷ Alexis de Tocqueville, *Amerika’da Demokrasi*, çev: İhsan Sezal-Fatoş Dilber, Ankara: Yetkin, 1994, ss. 31-39

daki ilişkilerde nelerin yanlış gittiği konusunda net fikirlere sahiptiler. Bu fikirleri de pratiğe büyük bir başarıyla yansıttılar. Dinle siyasetin alanını, din ve vicdan özgürlüğünün tam ve mutlak biçimde garanti altına ayırdılar. Bu ayırım hangi dinin mümini olursa olsun sağduyu sahibi her makul insanı tatmin edecek biçimde formüle edilmişti ve pratikteki karşılığını siyasi gücün inançlar karşısında tamamen tarafsız kalmasında buluyordu. Onlar bunu dinin selameti yapmışlardı; amaçları siyasi otoriteyi dinden serbestleştirmek değil; dini siyasi otoriteden serbestleştirmekti. Bu vicdanların üstünde hiçbir siyasi ipotek konulamaması demekti, dinsel alanın siyasi güçten özgürleşmesi demekti ve bu özgürleşme orada henüz yeşermemiş dinler için bile potansiyel olarak söz-konusuydu. Bugün Amerika'dan dünyada cemaatleşmenin en yaygın olduğu bir topluluk olarak söz edilebilmesinin nedeni önce "Federal Bağımsızlık Bildirgesi"nde, sonra da "Amerikan Anayasası"nda karşılığını bulan bu düşüncelerdi. Kısaca bu düşünceler inanç ve vicdan alanında çoğulluğu kabul ediyordu; özgürlük bu çoğulluğun içinde bireyin kendi ruh selametinin vazgeçilmez koşuluydu. Fakat özgürlük sadece inanç alanıyla sınırlı değildi. Bireyler dünyevi mutluluklarının da peşindediler, peşinde olmak durumundaydılar. Bu onların kendilerini mutlu kılacağını düşündükleri ideallerin peşinden gitmelerine, kendilerinin de başkalarıyla aynı ve eşit ve biçimde sahip olduğu temel hakların ve eşit özgürlük haklarının kullanımına engel olmadıkça engel olunmaması gerektiği anlamına geliyordu. Buna engel olmak isteyenleri siyasi güç engellemeliydi ve zaten onun varlık nedeni bu olduğu gibi, yetki alanı da bununla sınırlıydı. Bu fikirler de karşılığını "Bağımsızlık Bildirgesi"nde ve Amerikan Anayasası'nda karşılığını en yetkin biçimde buldu.

Bildirgede geçen kişinin "mutluluğunu arama hakkı" negatif özgürlüğün bilgece bir ifadesinden başka bir şey değildi ve liberal çoğulcu kavrayışı berraklaştırır. Mutluluğu arama hakkı, doğrudan doğruya hayatı yaşanmaya değer kılabilen şeylerin kişiden kişiye değişebileceğini, dolayısıyla değerlerin, projelerin, hayat karşısındaki genel tavırların, mo-

dellerin çoğulluğuna götürür. Her birey rasyonel bir fail olarak çoğulluk içinden kendisi içinde geçerli olanı tercih edebilir ve bizzat ortaya koyduklarıyla o çoğulluğa yeni birşeyler ekleyebilir. Burada son derece etkileyici bir ayrıntı, mutluluğu arama hakkının pozitif bir özgürlük kavrayışını yansıtmayıdır. Bu, siyasi otoriteye bireylerin mutluluklarını sağlama gibi bir işlev veya görev atfedilemeyeceği anlamına gelir. Nitekim "hak" kavramının Amerikan Anayasası'nda tek bir yerde, o da bireylerin hayatı kendileri için değerli kılan şeylerin peşinden giderlerken, başkalarının ve genel olarak toplumun yararlanabileceği ürünler, yani düşünce veya edebiyat yapıtları, bilimsel buluşların pratik kullanımını sağlayan teknik buluşlar üzerindeki entelektüel mülkiyet haklarıyla ilgili maddede geçmesi bir raslantı değildir.

Peki bunlar multikültüralist çoğulculukla ilgili olarak ne ifade ediyor? Ne ifade anlayabilmek için kurucuların siyasi gücün asli fonksiyonlarını ve bağlantılı olarak yetki alanlarını sözkonusu fonksiyonlarla kayıtlayıp sınırlandıran bir değer örgüsünü neden esas aldıklarına bakmak gerekir. Amerika'nın kurucuları bu değer örgüsünü sadece pratik işlerliği bakımından değil, aynı zamanda moral doğruluğuna inandıkları için kabul etmişlerdi. Kuralların ve bu kurallara göre işleyen süreçlerin değerini belirleyen şeyin, daha doğrusu onların insanlardaki adalet duygusunu tatmin etme gücünün onların sonuçlarından değil, bizzat onların hakkaniyete uygun olma anlamında tarafsızlıklarından kaynaklandığını düşünüyorlardı; dolayısıyla her birey için başvurulabilir, uygulanabilir, kısaca evrensel olduğunu. Onları Amerikan tecrübesi de büyük ölçüde doğruluyordu. Yoksa anadilleri İngilizce olmayan Avrupalıların, örneğin Alman kökenli çok sayıda göçmenin hem de belli bir bölgede yerleşmişlerken birkaç kuşak içinde Almanca'dan İngilizce'ye geçmeleri, kendilerini Amerikalı, değerler üstünde kurulmuş bir ulusun üyeleri saymaları nasıl mümkün olurdu? Aynı durum İskandinavlılardan İtalyanlara kadar yeni bir hayat kurmak için Amerika'ya göç etmiş olan Avrupa kökenli herkes için geçerliydi.

Ancak aynı şey Afrika kökenli Amerikalılar için söylenemezdi. Federal Bildirge'de "Bütün

insanların eşit olarak yaratıldığı, yaratıcıları tarafından ihlal edilemez belli haklara sahip kılındığı"nı edebi bir coşkuyla deklare edilmişti. Fakat özgürlüklerinden koparılıp köleleştirilen Afrikalı Amerikalılar için bunun hiçbir anlamı yoktu. Metni bizzat kaleme alan Thomas Jefferson'ın köleleri bulunduğu, üstelik kölelerini cinsel olarak istismar ettiği ve onlardan doğan gayri-meşru çocukları olduğu biliniyordu. Yine "Bağımsızlık Bildirgesi"ne ve "Amerika Anayasası"na düşünceleriyle mührünü vuran klasik liberalizmin babası, hoşgörü savunucusu John Locke Amerika'da büyük bir koloni kuran Shaftesbury Kontunun isteği üzerine kaleme aldığı "Caroline'nın Temel Anayasası" isimli çalışmasında köleliği bir kurum olarak tesis ediyordu. Locke, bu anayasa önerisinde Hristiyanlığa geçilmesi durumunda bile köleliğin son bulmayacağını hükme bağlamıştı. Bütün bunlar, multikültüralist tezlerde moral-kültürel evrensellik iddialarının reddedilmesinin kanıtlarını oluşturuyordu. Ayrıca Amerika'nın güney eyaletlerinde ancak 1960'ların ortalarında kaldırılabilen ayrımcı hukuki düzenlemeler ve buna rağmen hala varlığını sürdüren ırkçı eğilimler, ırkçı zihniyet ve örtülü ayrımcılıklar da. Sonuç olarak ortada inkar edilmesi mümkün olmayan haksızlıklar, siyah Amerikalıların kolektif bilinçlerine derin biçimde kazınmış eziklik duyguları ve dolayısıyla onların hayatın değişik alanlarında başarılı olmalarının önüne geçen içsel ve/veya dışsal engeller, engellemeler sözkonusudur. Öyleyse kuralların ve süreçlerin bizatihi kendileri bakımından hakkaniyete uygun olmaları gereklidir ama yeterli değildir; onların aynı zamanda sonuçlarıyla da hakkaniyetli olmaları gerekir. Başka deyişle, örneğin, siyah Amerikalının bireyselliğinin belki de en asli unsuru oluşturan deri rengi üstünde odaklanarak o rengin aslında en az onu aşağılama konusunu yapanların kültürleri kadar değerli bir kültürün ifadesi olduğunu görmezlikten gelmenin siyah Amerikalıda yol açtığı incinme duygusunu telafi etmek için güç ilişkilerinin dolaysız bir yansıtıcısı olarak dilin arındırılması gerektir. Artık "siyah Amerikalı" yoktur, saygı duyulması gereken bir kültürün temsilcisi olarak "Afro-Amerikan" vardır. Bu Afrikalı-Amerikanların kendilerine ilişkin yerleşik imge-

lerden kaynaklanan içsel engelleri ortadan kaldırılmasına yönelik yapı-çözümüyle birlikte yürüyen bir entelektüel onarım girişimidir. Dışsal engelleri kaldırmak içinse barınma, iş bulma ve üniversite öğrenimi görme konusunda bazı öncelikler ve özel destekler verilmesi gerekmektedir.

Şüphesiz multikültüralist çoğulcu proje sadece Afrika kökenli Amerikalıları kapsamamaktadır. Çünkü Amerika bugün, Amerika'nın geçmişiyse bu iki gruptaki insanların kurduğu şekilde kendileri için sembolik anlamlarla yüklü bağlar kurmayan, kurması da gerekmeyen Asya, Güney Amerika, Karaipler ve Meksika kökenli topluluklarla birlikte muazzam bir ırksal ve kültürel çeşitlilik içermektedir. Ayrıca, doğrudan doğruya liberal bireycilik ve özsaygı kavrayışıyla bağlantılı olarak cinsel varoluş tarzlarını marjinalize edilmeden açıkça yaşamak isteyenlerin oluşturdukları topluluklar vardır. Kısaca Amerika'da her iki çoğulculuk kavrayışıyla da ilişkilendirilebilecek bütün çeşitlilik tezahürlerinin varlığı sözkonusudur.

Çeşitliliği oluşturan unsurların tümü, bireylerin temel haklarının ve eşit özgürlük haklarının herkes için eşit ve aynı biçimde uygulanan kurallarla garanti alındığı demokratik bir siyasi yapı içinde birlikte yaşamaktadırlar. Öyleyse multikültüralist çoğulculuk kavrayış bakımından sorun ne? Sadece Afro-Amerikalıların değil, ırksal ve kültürel özellikleri bakımından onlara benzer özellikler gösteren bütün topluluklara yukarıda söz ettiğim türden avantajlar sağlanması mı? Sağlanmasıysa bu avantajlar pozitif ayrımcılık- nasıl temellendirilebilir ve demokratik bir sistem içinde bu avantajların onlardan faydalanmayacak, tam tersine onların bedelini ödeyecekler için nasıl etik bakımdan kabul edilebilir kılınabilir? Multikültüralistler bu politikaların temellendirilebilmesi için Amerikan çeşitliliği açısından önemli olan, onları birarada tutan formülün yeniden tanımlanmasını esas almaktadırlar. Bu formül, bir zamanlar yaygın biçimde ve övünçle kullanılan erime kazanı benzetmesinin içerdiği öğelerin azaltılmasından ibarettir.

Erime kazanı, bildiğimiz gibi, çok farklı kültür gruplarının belli değerlere bağlanmaları ve ortak olarak hürmet duymaları yoluyla

Amerikan toplumsallığını oluşturmalarını ifade ediyordu. Bu ortak değer öğeleri İngilizce, anayasa, bayrak ve Amerikan hayat tarzıydı. Mültikültüralist çoğulculuk bu menüyü iki unsura indirgemektedir: anayasa ve bayrak.⁸ Çıkarılan öğeler mültikültüralist çoğulculuğun temel vurgularıyla tutarlıdır. Ama burada çıkarılmayan, çıkarılması mümkün de olmayan asli unsura dikkat edelim: Amerikan Anayasası. Bireyin temel hakları ve eşit özgürlük hakları konusunda devletin yükümlülüklerini ve sınırlarını en net biçimde belirleyen bu anıtsal doküman, üstünde yükseldiği değerler örgüsünün doğal bir türevi olarak liberal çoğulculuğu belki de en pür biçimiyle varedecek zemini ve koşulları hazırlar. Onun hayatın belli başlı etkinlik alanlarında iktisadi, toplumsal ve siyasi alanlarda *başlıbaşına bir kültür* olarak cisimleşmesini sağlayabilecek garantileri içerir. Bu mültikültüralist çoğulculuğun hem sözkonusu alanların her biriyle ilgili pozitif taleplerinin sınırlarını net bir şekilde çizer, hem de onun büyük ölçüde, liberal değerler örgüsünün objektivizmi yerine post-modern relativizmin geçirilerek bireyselliğin verili unsurlarıyla ilişkilendirilmesiyle şekillenmiş bir çoğulluk kavrayışı olduğunu ima eder.

Liberal Çoğulculuk

Şimdi biraz da liberal çoğulculuk üzerinde durmak istiyorum. Liberal çoğulculuk, liberalizmin deontolojisinin doğal bir sonucu olan ve doğal olarak da bir değerler çoğulculuğu olmak durumunda olan bir çoğulculuktur. Birbirlerinden ne kadar farklılaşırsa farklılaşsınlar liberal gelenek içinde değerlendirilebilecek bütün yorumlar için bunun geçerli olduğunu düşünüyorum. Ve Berlin'in değer çoğulculuğunu hem onun kullandığı anlamda, hem de bizzat liberal deontolojinin kendi içörgüsünün bir dizi kavram-değeri içermesi ve bu örgünün hayatın belli başlı etkinlik alanlarında kendiliğinden çoğulluğu besliyor ya da gerektiriyor olması anlamında liberal çoğulculuk kavrayışı için kullanıyorum. Bunun liberal çoğulculuğun sınırlarını ve bu sınırlarla ilişkili önemli bir

problemi ortaya koymak bakımından faydalı olduğunu düşünüyorum.

Liberal çoğulculuk, modern liberal demokrasilerin, tarihleri modern zamanların çok ötesine geçen ve ırksal-kültürel bakımdan belirgin bir homojenlik gösteren, buna karşılık kökleri ahlak ve siyaset düşüncesinin derinliklerine inen ve herbiri epistemolojik arkaplanıyla birlikte belli bir dünya tasavvuruna tekabül eden düşünce ve inanç yapıları bakımından büyük bir çoğulluk sergileyen kesiminde doğan bir değer örgüsünün doğal bir tezahürüdür. Bu onun belli bir kültürün ortaya attığı ve ontolojik bakımdan çok önemli ortak sorulara birbirinden çok farklı karşılıklar verilmesine yol açan değer örgülerinin ortaya çıkardığı çeşitlilik sorunlarına bir karşılık olduğu anlamına gelir. Başka bir deyişle liberal çoğulculuğun asıl odaklandığı problematik aynı kültürel arkaplana sahip bir toplumda bir sorun hakkında esas aldıkları düşünce yapısının değerler örüntüsü nedeniyle etik ve bağlantılı olarak siyasi pozisyonları birbirine şu ya da bu ölçüde farklılaşmış bireylerden oluşan grupların barışçıl biraradalığıdır; ve daha önemlisi hem bir ögesi, hem de tezahürü olduğu değer örgüsünün merkezi değeri bakımından sözkonusu değer örüntülerinin ne anlam ifade ettiğidir. Yoksa ırksal-kültürel çoğulluk değil. Ki bu onu genel çoğulculuk perspektifinin asli unsuru kılmaktadır; tabii bazı sorunlu noktalarla birlikte.

Her birey hayatını anlamlı kıldığına inandığı ya da düşündüğü değerleri takip etme, onlar üstünde bir hayat tarzı kurma özgürlüğüne sahiptir. Liberal değerler örgüsünün bu deontolojik vurgusu onun merkezi değerinin birey olmasından kaynaklanır ve çoğulculuğunun etik özünü teşkil eder. Bu özü şöyle formüle etmek istiyorum: Düşüncelerin ve inançların, onların temsil ettikleri değerlerin, değer örüntülerinin bireyin dışında, bireye aşkın bir anlamı yoktur; onlar birey için vardırırlar, kaldı ki kaynakları bireylerdir ve birey özgürlüğü bakımından ima ettikleri açılımlar ölçüsünde değer taşırlar. Düşünceler ve inanç örgüleri en keskin biçimde eleştirilebilirler, mahkum edilebilirler; hiçbir şey sorgulamanın dışında tutulamazlar. Bu son noktaya, hem dikkat çekmek istiyorum.

⁸ Alvaro Delgado Dal, *The Boundaries of Pluralism*, çev: Stephen Ritson, Madrid: Fundacion Para El Analisis, 1996, s.5

Çünkü bir moralite olarak liberal değer ör-güsünden çıkan bir gerekliliği, bir değer biçme kriterini ortaya koymaktadır: bir liberal başka değer örüntülerini veya kültürleri bu bakımdan pekala değerlendirebilir, onlara bir değer biçebilir. Ancak bu değerlendirmenin sonucu kendi değerleri bakımından ne kadar kabul edilemez olursa olsun bunun ona düşüncelerin veya inançların bastırılmasını talep etme hakkını vermeyeceğini kabul eder. Başka bir deyişle liberal çoğulculuk, bireylerin insan olarak eşit değer ve önem taşıdıklarını, en saf anlamıyla saygıyı hak ettiklerini, buna karşılık düşünceler ve inançlar için toplumsal ve siyasi alanda birey açısından ima ettikleri tatsız sonuçlar ölçüsünde aynı şeyin sözkonusu olamayacağını temellendiren liberal perspektifin kaçınılmaz bir gereği olarak tanıma eksenli değil hoşgörü eksenli olmak durumundadır. Daha doğrusu bireyler için tanıma ve pozitif hoşgörü; düşünce ve inanç yapıları konusunda tanımadan negatif hoşgörüye uzanan geniş bir yelpaze. Fakat bu ikisi birbirinden nasıl ayrılabilir; Britanya'da Şeytan Ayetleri tartışmalarının odağını bu sorun oluşturmuştur.

Liberal değer örgüsü hayatın belli başlı alanlarında, bireye olabildiğince geniş alternatifler sunmanın gerekliliğini hem etik, hem de pratik argümanlarla temellendirmektedir. Bu birey-merkezli bakış açısı aynı zamanda bireye veya birey olabilmeye ilişkin koordinatlar sunmaktadır. Alternatifler birer tercih objeksidirler ve bir tercih objeksi olmak bakımından belli bir etik ve rasyonel değer içerirler. Birey, bu çerçevede, tercihlerini etik ve rasyonel bakımdan temellendirebilen insan teki olarak tanımlanabilir. Birey, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenen özerk bir varlıktır. Özerk bir varlık olarak potansiyelini açığa vurabilmesi belli bir alanda aralarında tercihte bulunabileceği geniş bir alternatif dizisine sahip olması ve onlardan herhangi birini tercih ettiği zaman müdahaleyle karşılaşmaması, yani özgür olması gerekir. Fakat bütün bunlar, tercihlerin her halükarda sivil bir düzende barışçıl birlikte varoluşu teminat alacak doğrultuda yapılacağı anlamına gelmez veya böyle bir sonucu garanti etmez. Bu özerkliğin kendisi için çok özel bir anlam taşıdığı, belki de üstüne titredığı özgürlüğünü ancak

özerkliğiyle birlikte hissedeceği bir ruhsal forma sahip olan bireylerin varlığını gerektirir. Sivil düzene dayanan barışçıl bir birlikte varoluş için özerk, örneğin 'kendilerini sadece antropologların bir topluluğun başlıca özelliklerini tanımlamak için kullandıkları grup etiketlerinden türetilmiş fikirlerle tanımlamaktan'⁹ kaçınan bireylere ihtiyaç vardır. Kendisine doğru veya hakikat olarak sunulan her şeyi kabul etmeyecek, kendi düşünceleri ve inançları da dahil olmak üzere, onları şüpheli bir bakışla sorgulayabilecek bireylere. Hem çeşitliliğin bütün tezahürlerine açık, hem de onlarla kendisi arasına mesafe koyabilen, hakikat konusunda her türlü otorite iddiası karşısında direnip kendi hakikatlerini keşfetmeyi deneyen bireylere. Çoğulluk bu tür bireylerin çıkmasının temel koşullarından biridir ve bu bireylerin kendileri varolan çoğulluğun daha da çeşitlenmesini ifade ederler. Mill'in çeşitlilik karşısında duyduğu müthiş heyecanın, onu ilerleme kavramıyla ilişkilendirmesinin sebebi budur.

Bu liberalizmin, içerdiği değer örüntüsü mantıki sonuçlarına götürüldüğünde, bir toplum projesine olmasa bile bir birey idealine açıldığını göstermektedir. Liberal çoğulculuk kavrayışı çeşitliliği bu tür bireylerin varolabilmesinin hem zemini hem koşulu, ifade özgürlüğünü değerlerin çoğulluğunun ve dinamiklerinin korunmasının zorunlu koşulu olarak kavranmasını ifade eder ve çoğulcu sivil düzenin korunmasını bunların başlıbaşına bir kültüre dönüştürmesini, kültürün en uç dokularına kadar nüfuz etmesinde bulan bir bakışı yansıtır. Burada sorun liberal birey idealinin, yahut liberal çoğulculuğun doğal bir türevi olduğu liberalizmin vurguladığı değerlerin yine bu değerler örgüsünü paylaşmayanlar açısından nasıl görüldüğüdür.

İki Çoğulculuk ve İfade Özgürlüğü

Hem iki çoğulculuk kavrayışı arasındaki vurgu farklarını ortaya koyduğu, hem de liberal çoğulculuğa ilişkin bazı itirazları daha netleştirdiği için "Şeytan Ayetleri" olayı üzerinde kısaca durmak istiyorum. Bu konuda elbette hatırlatmam gereken şey, tartışmanın inanç öz-

⁹ a. g. y. S., s. 20

gürlüğüyle ilişkilendirilmesinin mümkün olmadığını. Söylemeye bile gerek yok ki, olayın geçtiği ülke inanç özgürlüğünün mükemmel biçimde garanti altına alındığı; örneğin insanların kamusal alanda kılık kıyafet konusunda hiçbir problemle karşılaşmadıkları bir ülke. Sorun, her yönüyle ifade özgürlüğüyle ilgiliydi; yani çoğulculuğun temel tezahür alanıyla. Bunu, ifade özgürlüğü din ve vicdan özgürlüğünden daha önemlidir anlamında söylemiyorum; sadece ifade özgürlüğünün kapsamının çok daha geniş olduğunu belirtmek için söylüyorum; öyle ki din ve inanç özgürlüğüyle ilişkili olduğu düşünülen birçok konu aynı zamanda ifade özgürlüğü alanına da girerler.

Bilindiği gibi, Şeytan Ayetleri 1988 Eylül’ünde Britanya’da basıldı. Eserin yazarı Salman Rüşdi, Hindistan kökenli Müslüman bir aileden geliyordu. Roman genel yapısıyla oryantalist bulundu, ama özellikle bazı pasajları nedeniyle İslam Dinine yönelik bir saldırı, bir küfür olarak nitelendirildi. Britanya’daki Müslüman cemaatleri gösteriler yaptı, cemaat liderlerinin bazıları kitabın satışına yasaklama getirilmesini savundu. İslam Dünyasında protestolar oldu, kitabın birçok Müslüman ülkesine sokulması yasaklandı. Nihayet Ayetullah Humeyni’nin içeriğini kısaca “katli vaciptir” diye özetleyebileceğimiz fetvasıyla sadece bir eşit özgürlük hakkı olarak “ifade özgürlüğü”nün korunması problemi olmakla kalmadı, aynı zamanda bireyin en temel hakkının “yaşama hakkı”nın korunması problemi haline geldi.¹⁰ Bu olayın hepimizin malumu olan aktüel akışı.

Olay asıl etkisini entelektüel alanda gösterdi. Bana göre “medeniyetler savaşı” şeklindeki tezin muhtemelen ilk ateşleyicilerinden biri bu romana verilen ölçsüz tepkilerdi. Fakat bu tepkiler de belki çok daha farklı noktalardan kaynaklanan ve birikmiş başka rahatsızlıkların ifadesiydi. Liberal çoğulculuğun kültürün dokusuna derinlemesine nüfuz etmesine rağmen karşılayamadığı ve belki de karşılamasının mümkün olmadığı bazı beklentilerin. Benden

mutlaka hoşlanmalısın, beni mutlaka sevmelisin gibi türünden bir beklentinin. Sonuçta Rüşdi olayı aracılığıyla ifade özgürlüğünün temelleri ve sınırları, seküler bir toplumda din, liberalizmin temelleri ve sınırları, çokkültürlü toplumda bir toplumda kültürel kimliğin korunması, yasamanın doğru esasları, ırkçılığın toplumsal, politik ve kültürel sonuçları ve kolonyalist miras, romanların anlamı gibi problemler liberal ve multikültüralist perspektiflerden yeniden düşünülüyor.¹¹

Liberal çoğulcu perspektiften bakıldığı zaman sorun çok net biçimde ifade özgürlüğünün değerini vurgulayan ve garanti altına alan kurallarla ilgiliydi. Rüşdi’nin en temel hakkının tehdit edilmesiyle noktalanın süreç bu nedenle çoğulcu varoluşun üstünde yükseldiği temellere yönelik bir itiraz olarak algılanmaya çok elverişliydi. İnanç farklılıklarına rağmen çoğulcu toplumun bütün üyeleri tarafından kabul edilmesi gereken kurallar vardır. Bu kurallara uyulması çoğulcu toplumun meşruiyetinin kabulü anlamına gelir. Kuşkusuz böyle bir toplumu yönetmesi gereken kurallar mutlak değildir. Herkes kendi düşünce ve inanç örgüsünün değerlerinden çıkarılacak kuralların ve ilkelerin çoğulcu bir varoluş açısından daha uygun olduğunu düşünmeye ve bunları demokratik süreçler içinde kabulü için teklif etme hakkına sahiptir. Fakat bunun için çoğulculuğu kabul etmeleri gerekir. Başka bir deyişle ifade özgürlüğünün bir değer olarak değerini.

Liberaler bu tartışmalarda hoşgörüyü temellendiren bütün argümanlara başvurmuşlardı. Örneğin birarada barışçıl varoluşun bir zorunluluk olduğunu vurguluyorlardı; aksi bir savaş hali anlamına geleceği için. Bu arada Şeytan Ayetleri’yle Müslümanların duygularının incitildiği şeklindeki argümanların dinsel tahkirin ruhsal incinmeyle eşleştirilmesinin doğru olmadığını belirtiyorlardı. Hem incitici bulunan bir romanın okunmaması kişinin kendi elindeydi; tıpkı seyretmek istemediğimiz bir programı uzaktan kontrol aletine basarak seyretmememizin mümkün olması gibi. Kaldı ki, İngilizce bilmeyen dolayısıyla romanı okumaları mümkün olmayan insanların nasıl olup da

¹⁰ John Horton, “The Satanic Verses Controversy: A Brief Introduction”, *Liberalism...*, s.104-107.

¹¹ J.Horton, *a.g. y.* s. 112.

okumadıkları bir romandan incinebilecekleri ayrı bir muammaydı.

Liberal çoğulculuk perspektifinden bakıldığında bir başka itiraz da inançlara saygı argümanının yorumuyla ilgiliydi. Evet biz elbette bir saygı yükümlülüğü altındaydık. Ama bu yükümlülük inançlardan ziyade inançların sahiplerine yönelik bir yükümlülüktü. Aksi halde hiçbir inancın sorgulanması mümkün olmazdı; oysa tıpkı düşünceler gibi inançlar da çeşitli bakımlardan sorgulanabilirlerdi. Hem inançlara meydan okuyanlar, böyle yapmakla onları hakikate yönelik iddialar olarak ciddiye aldıklarını gösterirler, bu da onların hayatiyetlerinin açık bir göstergesiydi. Kaldı ki, bir kanaati ifade eden bir kimsenin, o kanaatin doğru bir kanaat olup olmadığını anlamasının tek yolu onu sorgulamaya ve soruşturmaya açmasıydı. Biz gerçekten doğru inançlara sahip olma konusunda ciddiysek inançların doğruluğunun sorgulanıp soruşturulmasına izin veren türden bir toplumda yaşamayı arzulamamız gerekiyordu: Bu toplum, içinde bütün düşüncelerin ve inançların sorgulamaya açık olduğu ve hiçbir şeyin soruşturmada muaf olmadığı bir toplumdur.¹²

Liberaler, Müslüman cemaatin duygularını da hesaba katarak ifade özgürlüğü üstündeki mutlak vurgularına ilişkin başka örnekler vermeye özen gösteriyorlardı. Hristiyan müminlerin tepkilerini çeken ve örneğin gösteriminin yasaklanması istenen "The Last Temptation of Christ" filminin gösterimini aynı ilkesel çerçevede savunmuşlardı; bu konudaki örnekler kolayca çoğaltılabilirdi. Kısaca vurguları liberal çoğulculuğun temel bir değerini "ifade özgürlüğünü" korumak ve savunmak üstüneydi.

Mültikültüralist bir perspektifi esas alanlar ise Rüşdi olayını "kültürler" in farklı değerleri eksen almaları çerçevesinde değerlendirmişlerdi. Bir tarafta, modern liberal toplumları biçimlendiren değerler, ve bu değerleri rasyonalite, tercih ve bireyin özerkliği üstündeki kesin vurgularıyla vareden ve koruma altına alan liberal kültür vardı. Öteki tarafta kutsallık, ge-

lenek ve grup kimliği üstünde vurguda bulunan kültürler. Rüşdi olayı çevresinde açılan tartışmalarda ikincisinin vurgularıyla birincisinin vurguları, yani kutsallığa karşı rasyonalite, geneleğe karşı tercih, grup kimliğine karşı bireyin özerkliği karşı karşıya getirilmiş ve birincinin ikincisi karşısındaki üstünlüğünün altı koyu koyu çizilmişti. Bu da liberal düşünce geneleği içinde ifade özgürlüğünü meşrulaştırılmasında kullanılan bir dizi önemli ve bildik argümana dayanılarak yapılmıştı.¹³

Kastedilen Mill'in ifade özgürlüğü savunusu. Buna göre, ifade özgürlüğü ilerlemenin, insani icraların ve hakikate ulaşmanın zorunlu koşulu. Bu bütün bunlar rasyonaliteyle ilişkiliydi: gelişme çoğalan bir anlayış, insani icralar insanın temel yetileri olan rasyonel yetilerinin işletilmesini içeriyordu ve hakikat rasyonel tartışma aracılığıyla keşfedilen bir şeydi. Ancak ifade özgürlüğünün hakikate ulaşmak temelinde savunulması moral, politik ve dinsel tartışma alanları için son derece zor görünüyordu. Bu durumda ifade özgürlüğünün Mill-yen paradigmanın öteki argümanlarına giderek temellendirilmesi gerekiyordu: yani insani gerçekleştirmelerin zorunlu bir koşulu olarak ifade özgürlüğüne. İfade özgürlüğü insanlar rasyonel varlıklar olduğu için garanti altına alınmalıydı. Onlar, toplumsallaşma aracılığıyla üretilmiş alışkanlıklardan sıyrıldıkları zaman, insan doğasının özünü, zamandan ve koşullardan bağımsız rasyonel kapasitelerini açığa vuruyorlardı. Sonuçta, insanlar argümanlar ortaya koyma ve onları muhakeme etme kapasitesine sahip varlıklar oldukları için ifade özgürlüğü gerekliydi ve bu gereklilik ilerlemeyle bağlantılıydı. Bu bağlantı ise, özünü rasyonel bir varlık olması oluşturan insanın, rasyonaliteye başvurarak çözebileceği bir sabit problemler seti olduğunu varsayımını içeriyordu. İnsan rasyonel sorgulama yoluyla dünyayı anlamakta daha ileri bir noktaya gidiyordu ve bununla eş zamanlı olarak rasyonel yetilerini işleterek kendi doğasını geliştirdiyordu. Böylece Mill'in perspektifinde insan doğasının daha yüksek kısımları değil, aynı zamanda "ilerleme"nin ve "uy-

¹² Peter Jones, "Respecting Beliefs and Rebuking Rushdie", *Liberalism...*, s.123)

¹³ Susan Mendus, "The Tigers of Wraht and the Horses of Instruction", *Liberalism...*, s. 193

garlığın gelişmesi”nin faydası bakımından “özgürlüğün önemi” üstünde özellikle duruluyordu.¹⁴

Mültikültüralist bir perspektiften, bu tür bir bakış açısıyla, özellikle fundemantalist olarak tanımlanan Müslümanların ve elbette başkalarının da, ilerleme rotasında keyfi bir duraklamanın savunucuları olarak algılanmaları kaçınılmazdı. Onların görüşleri geri, ilkel ve en önemlisi insanların asli doğaları bakımından rasyonel varlıklar olduğunu reddeden görüşler şeklinde niteleneceklerdi. Oysa neyin rasyonel olduğu konusu hiç de belirgin değildi; politika felsefesinin büyük problemlerinin ortaya koyduğu gibi bir moral önkabul ve politik bağlılık meselesiydi. Farklı önkabuller, neyin rasyonel sayılabileceğine ilişkin olarak, farklı moral ve politik sorunlar doğurup farklı sonuçlara götürecekti. Ayrıca ahlak ve siyaset düşüncesi açısından bu tür bir yaklaşım kendi moral ve politik sistemimizin daha önce ortaya çıkmış olanlara göre bir gelişme olduğu şeklinde bir kabulü yansıtıyordu. Dolayısıyla rasyonalitenin sabit ve değerlerden arınmış kriterleriyle değerlendirilebilecek bir noktada durduğumuz. Oysa moral inanç farklılıklarını açıklamak için hiç de ortak bir aklauygunluk kriteri gerekli değildi. Bir inanç örgüsünü irrasyonel olarak nitelemek anlaşmazlık konusu olan şeyi gölgeliyordu; ve bu anlaşmazlığın kendisi moral bir yargının ifadesiydi ya da ürünüydü. Başka deyişle mesele, gerçekten de benimsediğimiz değerler örgüsünün açıldığı kabullerdi. Şeytan Ayetleri olayında en önemli şeyin birey olduğu inancından yola çıkanlar için, bireysel gelişmeyi engelleyen veya bastıran bir uygulama olarak sansürü ve yasaklamayı reddetmek rasyonel bir tutumdur. Buna karşılık en önemli şeyin Tanrı'nın kutsallığının korunması olduğu inancıyla yola çıkanlarsa dine hakaretin yanı sıra, bundan ötürü de sansürün kutsalın korunması için gerekli bir araç olduğu şeklindeki bir sonucu rasyonel olarak niteleyeceklerdi. Kısaca “bireyin ifade özgürlüğünü nasıl meşrulaştırabiliriz?” sorusuyla başlayanlar, somut bireylerin dini duygularının çok açık bir biçimde

incitilmesi hariç, ifade özgürlüğüne sınırlamak isteyenlere karşı kanıtlar getireceklerdi. “Tanrı'nın adını lekelenmekten nasıl koruyabiliriz?” sorusuyla başlayanlar ise Tanrıyı önemsemeyenlere karşı kanıtlar getireceklerdi. Bu iki çıkış noktasından ilkinin ikincisine göre daha rasyonel olduğu hiç de açık değildi. Sorun bu şekilde ortaya koyulduğu zaman, ifade özgürlüğü liberal kavrayışta olduğu gibi hakikate ulaşmanın yegane zeminini oluşturduğu için değil, farklı gruplara mensup insanların birbirlerini daha iyi bir anlamalarının başlıca koşullarından birini oluşturduğu için benzersiz bir değer taşıyordu. Onun varlık nedeni iletişimi güçlendirmek ve karşılıklı anlayışı geliştirmektir. Böylece başkalarının ihtiyaçlarını ve onların bize benzerliklerini tanıma yeteneğimizi güçlendirebilirdik.¹⁵

Rüşdi olayı vesilesiyle ifade özgürlüğünün nasıl temellendirilmesi gerektiğine ilişkin tartışmalarda temel liberal tezle multikültüralist tez arasındaki farklılık çoğulculuk konusunda sorunları ve sınırları netleştirmemize yardımcı olabilecek niteliktedir. Çünkü bireyin ifade özgürlüğünü nasıl meşrulaştırabiliriz sorusuyla yola çıkmak demek, bu alanda sözkonusu olan veya olabilecek bütün çeşitlilik tezahürlerinin kendileri açısından değerli ve doğru buldukları tasavvurları ifade etmelerini garanti altına alacak kuralları objektif bir etik zemin üstünde, yani sağlam ve sarsılmayacak bir biçimde temellendirmeyi istemek demektir. Bu tezahürler içinde elbette ki “Tanrı'nın adını lekelenmekten nasıl koruyabiliriz?” sorusunu soranlar da vardır. Sözkonusu soruyu soranlar, bu sorunun içerdiği bütün endişeleri bütün boyutlarıyla ve ifadelerin aktarılmasında kullanılabilecek her türlü araçla aktarma eşit özgürlük hakkına sahiptirler. Ama bu onların sansür ve yasaklama taleplerinin yanlışlığını ve haksızlığını argümanlarla ortaya koymanın bir diyaloga kapalılık olarak yorumlanmasını gerektirmez. Elbette ifade özgürlüğünün varlık nedenlerinden biri diyalog olabilir; fakat ikimizin de çıkış noktaları aynı ölçüde rasyonel, öyleyse sen de haklısın ben de haklıyım şeklinde bir diyalog değil. Argümanların temel insani etkinlik alan-

¹⁴ Melih Yürüşen, *Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, İstanbul: YKY, ss.164-173

¹⁵ Susan Mendus, *a.g.y.*, s. 197-199

larında ne anlama geldiği, pratikte örneğin bireylerin o alanlardaki özgürlükleri bakımından ne gibi sonuçlara açılacağına onların mantıki uzanımlarının en uç noktasına gidilecek biçimde tartışılmasıyla. Kısaca belki çıkış noktaları bakımından aynı ölçüde rasyonel sayılabilecek tasavvurların örneğin çoğulcu birlikte varoluş bakımından hiç de aynı anlama gelmediğinin gösterilmesiyle. Evet “Bireyin ifade özgürlüğünü nasıl meşrulaştırabiliriz?” sorusu çıkış noktası bakımından “Tanrı’nın adını lekelenmekten nasıl koruyabiliriz?” sorusundan daha rasyonel olmayabilir. Fakat onun açıldığı sonuçların “Tanrı’nın adını lekelenmekten korumak” isteyenlerin eşit ifade özgürlüğü hakkını korumaya son derece elverişliken, tersi için aynısını söylemenin, sansür ve yasaklama taleplerinin ortaya koyduğu gibi, neredeyse imkansız oluşudur. Elbette bu imkansızlığı belirtmek, kesinlikle onun ifade edilmesinin engellenmesini isteme anlamına gelmemektedir. Sadece değerlerin çoğulluğuyla bu yaklaşımın bağdaşmadığını, çoğulcu bir perspektifle aynı değeri taşımadığını vurgulamak anlamına gelmektedir. Kaldı ki bu yaklaşımın diyalog için senin doğrun sana, benim doğrum bana yaklaşımından daha iyi bir zemin oluşturduğu da söylenebilir. Özellikle arada paylaşabileceğiniz birşeyler, bazı değerler olabileceğini keşfetmek bakımından.

Mültikültüralist perspektifin doğurduğu sorun da işte budur. Mültikültüralist çoğulculuk kavrayışı görünüşte çoğullukla daha iyi bağdaşan bir perspektif sunuyor gibidir; ama bireyi adeta içine doğduğu verili kimliğin içine gömmesi birlikte varoluş bakımından ciddi bir sorun olarak belirlemektedir. Bireylerin kimliklerinin verili boyutlarının dışına çıkıp birbirleriyle birer birey olarak ilişki yahut iletişim kurmaları neredeyse imkansızdır. Bu kadar da değil, bireylerin kendi verili kimlikleriyle kurdukları ilişkiler bile son derece sancılı ve acı dolu bir nitelik kazanabilir. Burada değer biçmenin hiçbir objektif zemini yoktur; sen A’dan hareket ederek B’ye ilişkin bir dizi değerlendirmede bulunursun. Oysa benim dünyamda bunun objektif hiçbir karşılığı yoktur; ben B’ye bir başka noktadan bakan C’yimdir. Ama bu bakış, benim sadece C’lerle ilişki içine gir-

mem demektir; bunun hareket alanımın daralmasından başka bir anlama gelmesi mümkün değildir. Tabii bu durumda kendimi artık özerk bir fail olarak algılamam da son derece zorlaşacaktır. Verili kimliğimizin bizim için kaleme aldığı hikayenin kahramanlarıyızdır hepimiz. Bu hikayede sürprizler yok gibidir. Liberalin -ki muhtemelen beyaz, iyi eğitilmiş ve hakim kültürden gelmektedir- “ifade özgürlüğünün” değerini rasyonaliteyle açıklaması bu nedenle, Hint kökenli siyahi Müslüman için bu neredeyse hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Aralarında ortak bir dil yoktur. İlki birincisiyle aynı dili konuşsaydı, konuşabilseydi belki de asıl problemin “ifade özgürlüğü” olmadığını anlayabilirdi. Rorty’nin bir başka bağlamda ifade ettiği gibi, kimimiz kabile dilinden kurtulmamız, kendi dilimizi bulmamız gerektiğini, bunun kendimize karşı sorumluluğumuz olduğunu söyleriz. Kimimiz ise yegane sorumluluğumuzun bu olmadığını. Hepimiz haklıyızdır; ama bu iki dili tek bir dil yapmamızın hiçbir yolu yoktur. Bu çerçevede iletişim ve dayanışma hayati bir önem taşımaktadır; ne var ki, iletişim ve dayanışmayı tesis etmek bunların keşfedilen değil yaratılan şeyler olmaları nedeniyle hiç de kolay görünmemektedir. Bunun için kimbilir belki de birtakım destekler gerekmektedir. Bu onun genel anlamda çoğulculuğun içinde liberalizmle rekabet halinde olan kolektivist ya da komünalist dünya görüşlerinin gitgide asli bir parçası haline gelmesinin temel nedenidir.

Genel Çoğulculuk Perspektifi

Bütün bunların genel bir çoğulculuk perspektifi bakımından taşıdıkları anlamı ve bize sundukları imkanları anaçizgileriyle belirterek yazımı noktalamak istiyorum. Genel çoğulculuk perspektifiyle iki şeyi kastediyorum: Birincisi modern liberal demokrasilerde çeşitlilik olgusunun değişik alanlarına ilişkin deneyimlerinin bireylerin bilinçlerini gitgide daha derinlemesine etkilemeye başlaması. Çeşitliliğin bir olgu olduğu bilgisinin, artık onun doğrudan yaşantılanan deneyimlerle özel bir çeşitlilik bilincine dönüşmesi. Dünyada yaşanan iletişim devrimi bu bilincin modern liberal demokrasiler dışında da yaygınlaşmasını sağlamaktadır. İkincisi demokrasinin politik gücü elde etmek

için rekabet halinde olan dünya görüşleri arasındaki ilişkinin zeminini oluşturması anlamında genel çoğulculuk pespektifini besleyip pekiştirmesi.

İşte genel çoğulculuk pespektifinin iki boyutuyla da liberal değerler örgüsü, dolayısıyla da liberal çoğulculuk kavrayışı birebir bağlantılıdır. Liberal özerk ve bağımsız birey idealiyle ilgili değerler, liberal deontolojinin iktisadi alandaki gerekliliği olan piyasa ekonomisinin mekanizmaları aracılığıyla çeşitlilik bilincinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sinemalarda film başlamadan önce, televizyonlarda izlediğimiz programların aralarında, gazetelerde okuduğumuz haberlerin veya yorumların altında, üstünde, sağında, solunda, şimdi de internet sitelerinde: Özerk, bağımsız, özgür, özgüveni sağlam, eğitilmiş, cesur, yalnız, akıllı, rasyonel, meraklı, non-konformist, esnek, anlayışlı, önyargısız, yaratıcı, tutkulu, hoşgörülü, kişilikli, dünyaya-başka insanlara-değişik tatlara veya hazlara- her türlü rekabete açık, araştırmacı, farklı, renkli vb. İlginç olan bu temaların mültikültüralist formlarla iç içe geçmesidir. Epey bir süredir güzel olan sadece beyaz değil; akıllı ve güçlü olan da.

İkinci boyutu siyasi düzlemde demokrasinin bireyi ve azınlıkları tehdit edebilecek çoğunluk zorbalığına dönüşmemesini sağlayaca-

cak temel siyasi yapılanmanın bütün demokrasilerde liberal değerlerden hareket ederek düzenlenmiş olması. Liberal demokrasiler, eşzamanlı olarak hem liberal devletler-yani varlık nedeni birey-yurttaşın temel haklarını ve eşit özgürlük haklarını korumak olan tarafsız devlet- hem de liberal toplumlar -yani farklılıkları bir tehdit olarak algılamayan toplum-anlamına gelir. Bu bağlamda liberal çoğulculuk kavrayışı, genel çoğulculuk pespektifinin mutlaklaştırılmasını dizginleyen bir perspektif olarak belirmektedir.

Genel çoğulculuk pespektifinin ikinci boyutu aynı zamanda demokratik rekabetle ilgilidir ve toplumsal çoğulluğu oluşturan unsurların farklı değer örgülerinin cevap verebileceği taleplerinin karşılanmasıyla ilgili süreçleri içerir. Liberallerle mültikültüralist pespektifin kolektivist ve komünalist ideolojilere dağılmış savunucuları arasındaki karşıtlıklar tam anlamıyla bu süreçlerde ortaya çıkar ve belki de şu soruda düğümlenir: Temel hakların ve eşit özgürlük haklarının öznesi bireyler midir, yoksa topluluklar mı? Aslında buraya kadar anlattığım bütün hikaye bu soruya verilen iki farklı yanıtın hikayesinden ibaret. Hikayenin iyi anlatılmadığını düşünenler hangi yanıtın doğru olabileceğini siz kendinizi bir toplumun yerine koyabilir misiniz, sorusunun muhtemel makul yanıtlarında bulabilirler.

Açık Toplum

e-dergi

özgürlüğün on-line adresi:
www.liberal-dt.org.tr